

**Ірина Миколаївна Бурденко, доцент, кандидат економічних наук,
доцент кафедри бухгалтерського обліку та аудиту Української академії
банківської справи**

ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ: ОСОБЛИВОСТІ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ

У статті висвітлені проблеми, пов'язані з особливістю класифікації фінансових інструментів. Розглянуто основні класифікаційні ознаки фінансових інструментів у взаємозв'язку з показниками фінансової звітності.

**Irina Burdenko, Candidate of Economic Sciences, Assistant Professor of
Accounting and Audit Department, Ukrainian Academy of Banking**

FINANCIAL INSTRUMENTS: FEATURES OF THEIR CLASSIFICATION

In the article there are the lighted up problems related to the feature of classification of financial instruments. The basic classification signs of financial instruments are considered in intercommunication with indexes the financial reporting.

Постановка проблеми. Одним з найбільш перспективних секторів економіки, у той же час, не досить розвиненим, є фінансові ринки України та операції з фінансовими інструментами. Використання фінансових інструментів дозволяють підвищити ділову активність суб'єктів ринкових відносин шляхом прискорення швидкості обертання фінансових потоків та перерозподілу фінансових ресурсів.

На сьогодні, у розвинутих країнах операції з фінансовими інструментами є розповсюдженими, проте для вітчизняної практики поняття фінансових інструментів є новим і для багатьох невідомим, особливо порядок відображення операцій з фінансовими інструментами у фінансовій звітності.

Отже, існує необхідність дослідження питань, пов'язаних з класифікацією

та методами оцінки фінансових інструментів у фінансовій звітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, на сьогодні майже відсутні публікації, які присвячені дослідженню особливостей класифікації та оцінки фінансових інструментів з метою відображення їх у фінансовій звітності.

Так, Грачова Р. І Момот Т. розглядають оцінку окремих видів фінансових інструментів [1; 4]. Інші науковці досліджують фінансові інструменти, як спосіб зменшення ризиків підприємства [3; 10; 11, 12]. Найбільш детальний виклад теоретико-методологічних основ класифікації, оцінки, обліку та відображення у фінансовій звітності надано у роботах Примосткої Л. [7; 8]. Отже, огляд публікацій дозволяє стверджувати про актуальність цього питання і необхідність подальшого його розгляду.

Метою статті є виявлення особливостей класифікації фінансових інструментів і визначення їх основних класифікаційних ознак з метою формування показників фінансової звітності.

Виклад основного матеріалу. У практичній діяльності підприємства часто не відображають у балансі фінансові інструменти через проблему їх класифікації. Підприємства повинні проаналізувати всі існуючі фінансові інструменти та визначити їх види, з метою подальшого обліку і відображення у фінансовій звітності.

У вітчизняній практиці для врегулювання цих питань був прийнятий ПСБО 13 „Фінансові інструменти”, який визначає основні методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про фінансові інструменти, сформульовані в МСБО 32 „Фінансові інструменти: розкриття та подання” і 39 „Фінансові інструменти: визнання та оцінка”. Проте складність і не зрозумілість даного стандарту призвело до повного його ігноруванні у практичній діяльності підприємств.

Національний і міжнародні стандарти вимагають від підприємств у фінансовій звітності розкривати інформацію про розміри та наслідки використаних ними фінансових інструментів, а не приховувати її. Це пов'язано з тим, що більшість фінансових інструментів використовують у якості

інструментів управління фінансовими ризиками, проте їх застосування також пов'язано з високими ризиками.

Зокрема, для кожного класу фінансових інструментів підприємство наводить інформацію про:

- види та суму фінансових інструментів, строки та умови, які можуть впливати на їх суму, розподіл у часі та визначеність майбутніх грошових потоків;
- облікову політику, зокрема методи визнання та оцінки [9].

Слід зазначити, що одним із принципів складання фінансової звітності є принцип превалювання сутності над формою [2]. Саме цей принцип визначає класифікацію фінансових інструментів в балансі. При визначенні виду фінансового інструмента необхідно урахувувати його зміст, а не юридичну форму. Як правило, зміст та юридична форма збігаються, проте це відбувається не завжди. Наприклад, деякі фінансові інструменти набувають юридичної форми капіталу, але є зобов'язаннями за змістом, тоді як інші можуть поєднувати в собі ознаки, що відносяться до інструментів капіталу, та ознаки, які відносяться до фінансових зобов'язань. Класифікація інструмента здійснюється на основі визначення його змісту при первісному визнанні. Ця класифікація зберігається на кожну наступну дату звітності, доки фінансовий інструмент не буде виключеним з балансу підприємства [5; 6].

У міжнародній практиці фінансові інструменти характеризують за різними ознаками. Надамо класифікаційні ознаки та види фінансових інструментів, що їм відповідають (рис. 1).

За економічним змістом та способом відображення в бухгалтерському обліку виділяють балансові (визнані) і позабалансові (невизнані) фінансові інструменти.

Залежно від предмету контракту фінансові інструменти поділяють на первинні та похідні. Більшість первинних фінансових інструментів є балансовими, наприклад, кошти в національній та іноземній валюті, дебіторська або кредиторська заборгованість, цінні папери, які надають право власності, фінансова оренда, страхові угоди фінансового характеру тощо.

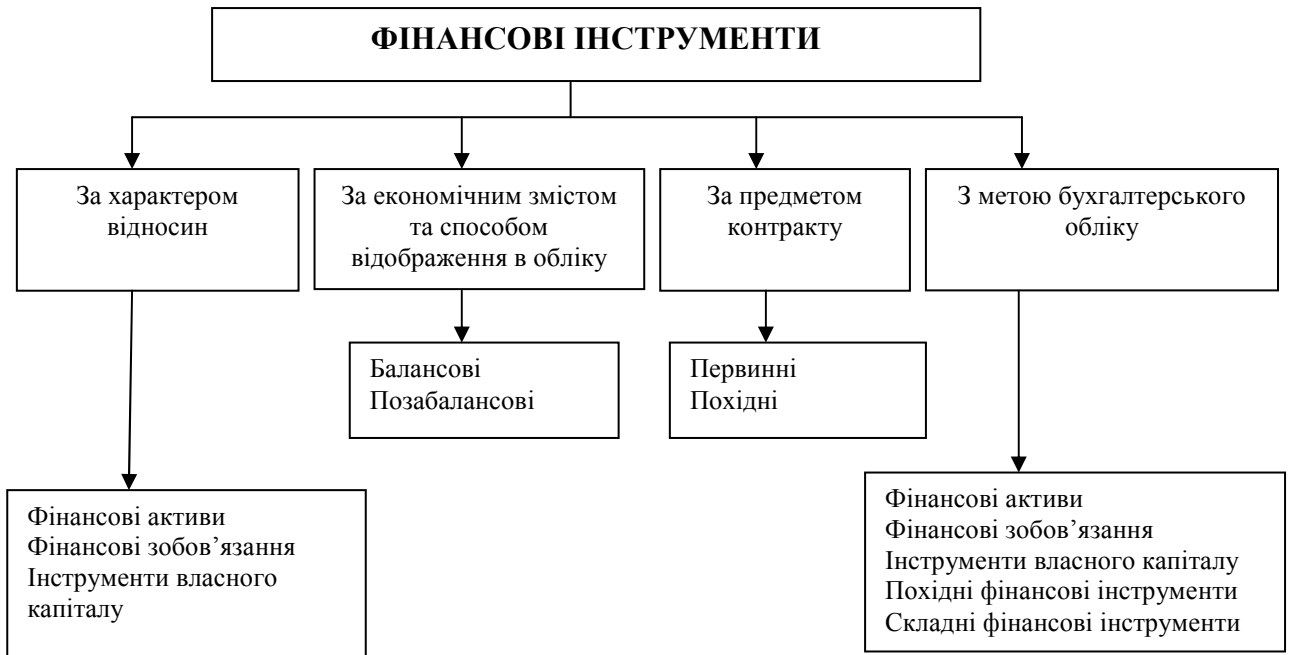

Рис. 1. Класифікація фінансових інструментів

Відповідно до ПСБО 13 „Фінансові інструменти”, похідний фінансовий інструмент – це фінансовий інструмент:

- розрахунки за яким провадитимуться у майбутньому;
- вартість якого змінюється внаслідок змін відсоткової ставки, курсу цінних паперів, валютного курсу, індексу цін, кредитного рейтингу (індексу) або інших змінних, що є базисними;
- який не потребує початкових інвестицій.

У міжнародній практиці виділяють фінансові та товарні деривативи. Проте товарні деривативи не належать до фінансових інструментів [9].

За характером відносин та з метою бухгалтерського обліку фінансові інструменти поділяються на фінансові активи, фінансові зобов'язання, інструменти власного капіталу, похідні фінансові інструменти, складні фінансові інструменти.

Згідно з ПСБО 13 „Фінансові інструменти” **фінансовий актив** – це будь-який актив, який становить:

- грошові кошти та їх еквіваленти;
- контракт, що надає право отримувати грошові кошти або інший фінансовий актив від іншого підприємства;
- контракт, що надає право обмінятися фінансовими інструментами з

іншим підприємством **на потенційно вигідних умовах**;

- інструмент власного капіталу іншого підприємства (акції та інші інструменти).

Поширеними прикладами фінансових активів, що дозволяють контрактним правом отримувати грошові кошти в майбутньому, є дебіторська заборгованість із покупцями та замовниками, векселі одержані, позики видані, фінансові інвестиції.

Слід зазначити, що ПСБО 13 і МСБО 39 не застосовується до товарних контрактів, розрахунок за якими не може бути здійснений грошовими коштами, а також наступні контракти, які:

- укладені з метою задоволення внутрішніх потреб підприємства у придбанні, продажу або споживанні;
- призначені для цього з самого початку;
- виконуються шляхом поставки запасів.

Види фінансових активів за статтями балансу надано на рис.2.

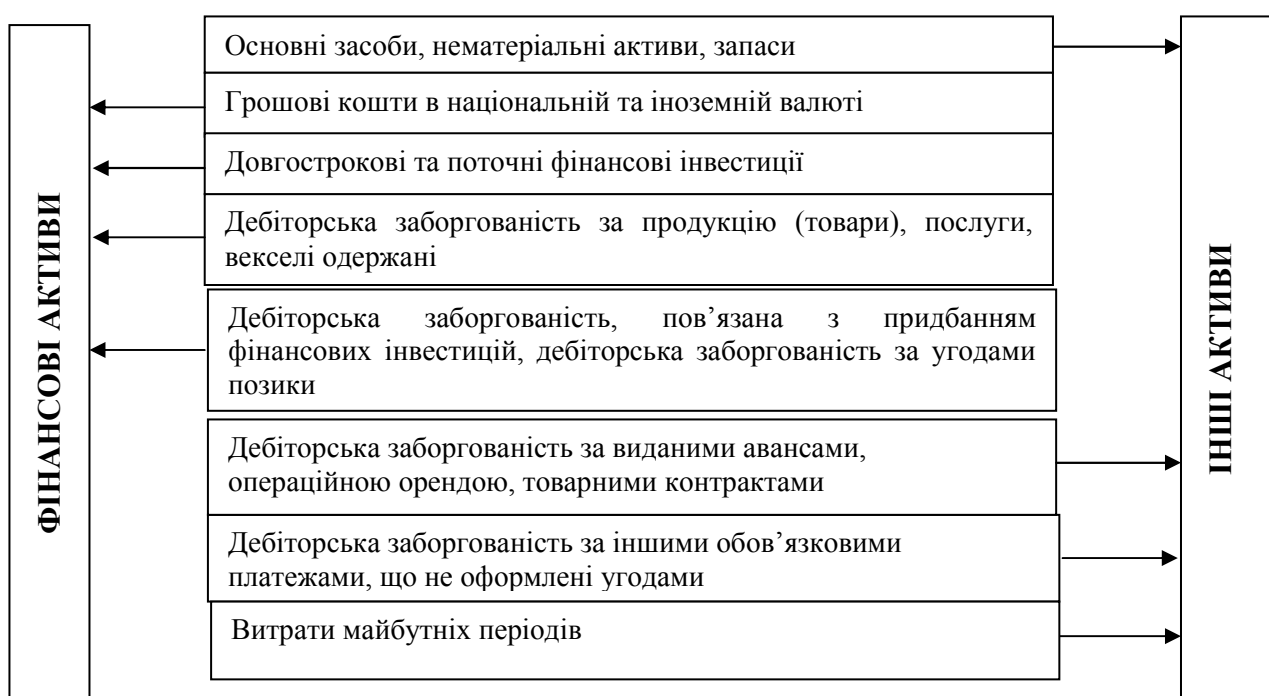

Рис. 2. Види фінансових активів

Необхідно пам'ятати, що аванси сплачені та витрати майбутніх періодів, майбутньою економічною вигодою від яких є отримання товарів або послуг, а не право на отримання грошових коштів чи іншого фінансового активу, не є фінансовим активом.

У п. 68 МСБО 39 „Фінансові інструменти: визнання та оцінка” надається класифікація фінансових активів залежно від мети кінцевого призначення, зокрема вони класифікуються на чотири категорії з відображенням у балансі [6]:

- фінансовий актив, призначений для перепродажу (торгові);
- фінансові інвестиції, утримувані до їх погашення;
- дебіторська заборгованість, не призначена для перепродажу;
- фінансові активи, наявні для продажу.

Необхідно відмітити, що в ПСБО 13 надається визначення таких термінів як „фінансовий актив призначений для перепродажу”, „дебіторська заборгованість, не призначена для продажу”, але пояснення цим категоріям не надано. Тому для тлумачення цих термінів звернемося до міжнародного стандарту 39.

Фінансовий актив, призначений для перепродажу – це фінансовий актив, придбаний з метою подальшого продажу для отримання прибутку від короткотермінових змін його ціни та/або винагороди посередника. Наприклад, контракт на продаж акцій, що ще не придбані (короткі продажі). Фінансовий актив можна класифікувати як призначений для перепродажу, якщо, незалежно від причини його придбання, він є частиною портфеля подібних активів, щодо якого існує схема операцій з метою отримання прибутку від короткострокових коливань ціни або дилерської маржі.

Фінансові інвестиції, утримувані до їх погашення для надання визначення цій категорії фінансових інструментів також звернемося до МСБО 39. Згідно з цим стандартом *фінансові інвестиції, утримувані до їх погашення - це фінансові активи з фіксованими платежами або платежами, які підлягають визначенню, а також фіксованим терміном погашення, що їх підприємство має реальний намір та здатність утримувати до строку погашення, інші, ніж позики та дебіторська заборгованість, ініційовані підприємством [6].*

Отже, інвестиції, утримувані до погашення мають фіксовані платежі або платежі, які можна визначити та фіксований строк погашення, тобто означає контрактну угоду, в якій визначаються суми і дати платежів інвестору.

Найпоширенішими прикладами інвестицій утримуваних до погашення є облігації і привілейовані акції. Боргові цінні папери зі змінною ставкою відсотка також можуть відповідати критеріям інвестицій, утримуваних до погашення.

Проте більшість цінних паперів не можна класифікувати як інвестиції, утримувані до погашення, оскільки вони мають невизначений строк, наприклад, прості акції або тому що суми, які одержує інвестор, змінюються невизначеним наперед чином, наприклад, опціони на акції.

Міжнародні стандарти фінансової звітності виділяють такий термін як „руйнування категорії”. У випадку, коли компанія продає або передає свої інвестиції, класифіковані як утримувані до погашення, на суму, що перевищує „незначну величину”, дана категорія інструментів розглядається як „зруйнована” і компанія зобов’язана перевести всі інвестиції цієї категорії, що залишилися, в категорію наявні для продажу. Після цього їй забороняється класифікувати будь-які активи як утримувані до погашення протягом наступних двох річних звітних періодів, доки не відновиться довіра до намірів компанії [5, 6].

Дебіторська заборгованість, не призначена для перепродажу – дебіторська заборгованість, що виникає внаслідок надання коштів, продажу інших активів, робіт, послуг безпосередньо боржникові та не є фінансовим активом, призначеним для перепродажу [9].

Дебіторська заборгованість є базисним інструментом. При переуступці прав на неї, вона переводиться в похідні фінансові інструмент.

Залежно від умов контракту дебіторська заборгованість, яку купує підприємство, можна класифікувати як утримувана до строку погашення, наявна для продажу або утримувана для операцій.

Фінансові активи, наявні для продажу. Відповідно до МСБО 39 – це такі фінансові активи, які не є позиками чи дебіторською заборгованістю, не призначеною для перепродажу, інструментами, утримуваними до терміну погашення, або фінансовими активами, призначеними для перепродажу.

До них відносяться ті фінансові інструменти, що не мають явних ознак

перерахованих вище категорій. У цю категорію переводять також з першої при відсутності вторинного ринку акцій.

Фінансове зобов'язання – це контрактне зобов'язання:

- передавати грошові кошти або інший фінансовий актив іншому підприємству;
- обмінятися фінансовими інструментами з іншим підприємством за умов, які є **потенційно несприятливими**.

Поширеними прикладами фінансових зобов'язань є кредиторська заборгованість за розрахунками з постачальниками та замовниками, розрахунки за векселями виданими, отримані позики, зобов'язання за облігаціями.

Проте статті аванси видані та дохід майбутніх періодів, не є фінансовими зобов'язаннями, оскільки зменшення економічних вигод, пов'язаних із ними, є передачею товарів та послуг, а не грошових коштів або іншого фінансового активу. Склад фінансових зобов'язань за статтями балансу наведемо на рис. 3.

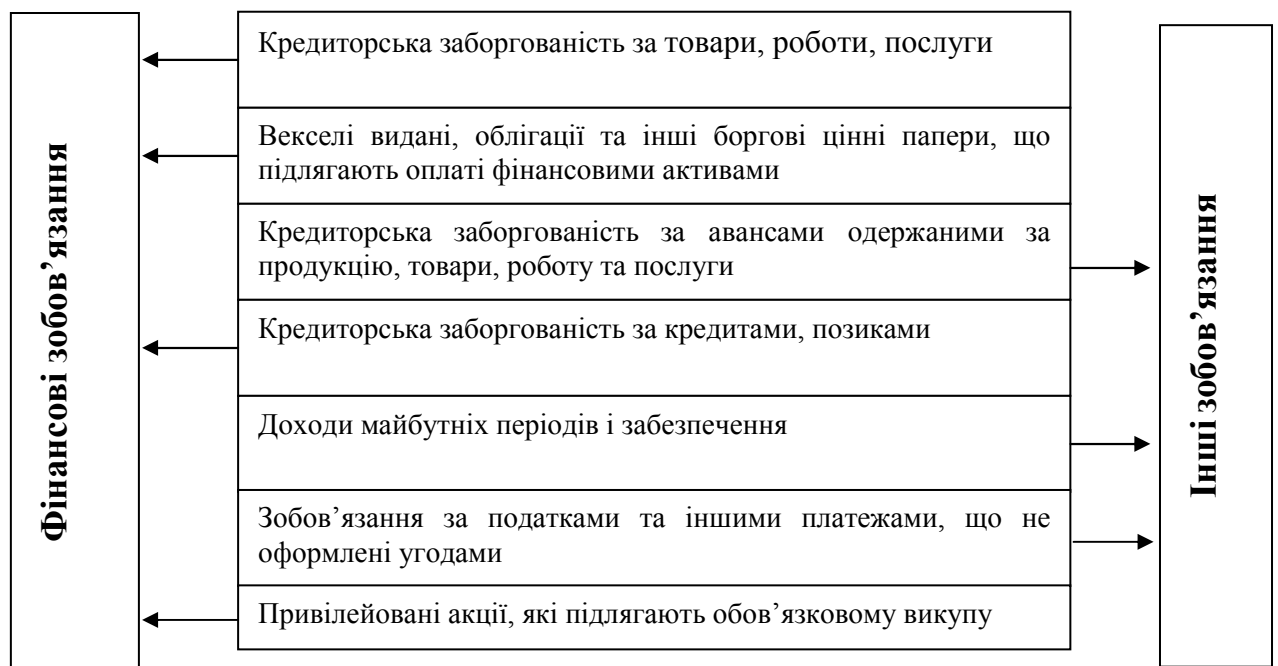

Рис. 3. Склад фінансових зобов'язань

Фінансові зобов'язання поділяються на фінансове зобов'язання, призначене для перепродажу та інші фінансові зобов'язання. Згідно з ПСБО 13 *фінансове зобов'язання, призначене для перепродажу* – фінансове зобов'язання, що виникає внаслідок випуску фінансового інструмента з метою подальшого продажу для отримання прибутку від короткотермінових коливань його ціни

та/або винагороди посередника. Крім того, зазначимо, що до таких зобов'язань відносяться похідні зобов'язання, які не є інструментами хеджування.

Слід зауважити, що зобов'язання підприємства, що звітує про випуск інструменту капіталу, не є фінансовим зобов'язанням.

Зауважимо, якщо фінансовий інструмент не створює контрактного зобов'язання з боку емітента передати гроші чи інший фінансовий актив або обміняти на інший фінансовий інструмент за умов, які є потенційно несприятливими, то такий інструмент є інструментом капіталу.

Інструмент власного капіталу – це будь-який контракт, який підтверджує право на частину в активах підприємства, що залишається після вирахування всіх його зобов'язань [9].

Прикладами інструментів капіталу є прості акції, певні типи привілейованих акцій, варанти або опціони для передплати на прості акції чи придбання їх у підприємства-емітента. Інструментом капіталу є зобов'язання підприємства випустити або передати свої інструменти капіталу.

Проте за визначенням МСБО 39 „Фінансові інструменти: визнання та оцінка” операції з власними цінними паперами, у тому числі опціони, надані і придбані варіанти, а також власні акції, викуплені у акціонерів, не є фінансовими інструментами.

Таким чином, при наявності контрактного права або зобов'язання обміняти фінансові інструменти, інструменти, які підлягають обміну, створюють фінансові активи, фінансові зобов'язання або інструменти капіталу.

Наприкінці, хочеться сказати декілька слів про складний фінансовий інструмент. Відповідно до ПСБО 13 *складний фінансовий інструмент* – фінансовий інструмент, що містить компонент фінансового зобов'язання і компонент інструмента власного капіталу.

При цьому національні і міжнародні стандарти бухгалтерського обліку вимагають, щоб у балансі емітента компоненти зобов'язань та капіталу, створених одним фінансовим інструментом відображалися окремо.

Висновки. Таким чином, згідно з національними та міжнародними стандартами фінансової звітності підприємства можуть об'єднувати фінансові

інструменти в класи за різними класифікаційними ознаками з урахуванням характеру інформації, яка підлягає розкриттю, характеристики інструментів, незалежно від того, визнані вони чи ні.

Найважливішою ознакою фінансових інструментів є існування контрактного права або зобов'язання надати грошові кошти або обміняти на інший фінансовий актив.

Ураховуючи вищевикладені ознаки можна зазначити, що визначенню фінансових активів, фінансових зобов'язань і інструмента капіталу не відповідають наступні статті балансу:

- матеріальні активи запаси, основні засоби та орендовані і нематеріальні активи;
- аванси видані та витрати майбутніх періодів, майбутньою економічною вигодою від яких є отримання товарів або послуг, а не право на отримання грошових коштів чи іншого фінансового активу;
- аванси одержані та дохід майбутніх періодів, оскільки можливе зменшення економічних вигод є тільки передачею товарів та послуг, але не грошових коштів або іншого фінансового активу;
- зобов'язання чи активи, які не є контрактними за своїм характером, наприклад, податки та внески до загальнодержавних фондів соціального страхування, які є наслідком законодавчих вимог;
- контрактні права та зобов'язання, не пов'язані з передачею фінансового активу, наприклад, забезпечення.

Очевидно, що чинний стандарт бухгалтерського обліку щодо визнання, класифікації, та оцінки фінансових інструментів відстає від ринку фінансових інструментів, зокрема похідних. Тому одним із завдань в цьому питанні є розробка принципів, які пройдуть перевірку часом і будуть відповідати вимогам при появі нових фінансових інструментів.

Список використаних джерел

1. Грачова Р. Опціони і варанти: бухгалтерський облік // Дебет-Кредит. – 2004. - №7. – С. 7-11.
2. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України № 996-

- XIV від 16.07.99, із змінами та доповненнями // Голос України. – 1999. - №164. – 07 вересня.
3. Короп А. Опцион на покупку акцій: учет эмиссии и исполнения // Бухгалтерия. – 2004. - №31. – С. 54-60.
 4. Момот Т. Оцінка інвестицій: вплив на прибуток //Бухгалтерія. – 2003. - №39. – С.65-68.
 5. МСБО 32 „Фінансові інструменти: розкриття та подання”. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку 2000/ Перекл. з англ. за ред. С.Ф. Голова./ - К.: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2000.
 6. МСБО 39 „Фінансові інструменти: визнання та оцінка”. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку 2000/ Перекл. з англ. за ред. С.Ф. Голова./ - К.: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2000.
 7. Примостка Л. Фінансові інструменти та особливості їх відображення в бухгалтерському обліку: методологічні аспекти // Бухгалтерський облік і аудит. – 2001. - №12. – С. 9-12.
 8. Примостка Л. Операції з фінансовими деривативами та особливості їх відображення в обліку // Бухгалтерський облік і аудит. – 2001. - №3. – С. 55-60.
 9. ПСБО 13 “Фінансові інструменти” затверджено наказом МФУ від 30.11.01 № 559.
 10. Рэдхэд К., Хьюс С. Управление финансовыми рисками. Пер.с англ. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 288с.
 11. Риндя А. Я б у хедери пішов, хай мене навчать // Податки та бухгалтерський облік. – 2003. - №60. – С.37-40.
 12. Діденко С. Хеджування в системі мінімізації фінансових ризиків // Економіст. – 2004. - № 11. – С.65-67.

Стаття надіслана до редакції

Бурденко, І.М. Фінансові інструменти : особливості їх класифікації [Текст] / І.М. Бурденко // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 4. – С. 24-31.